St MAERTEN

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE VERENIGING MAARTENSDIJK

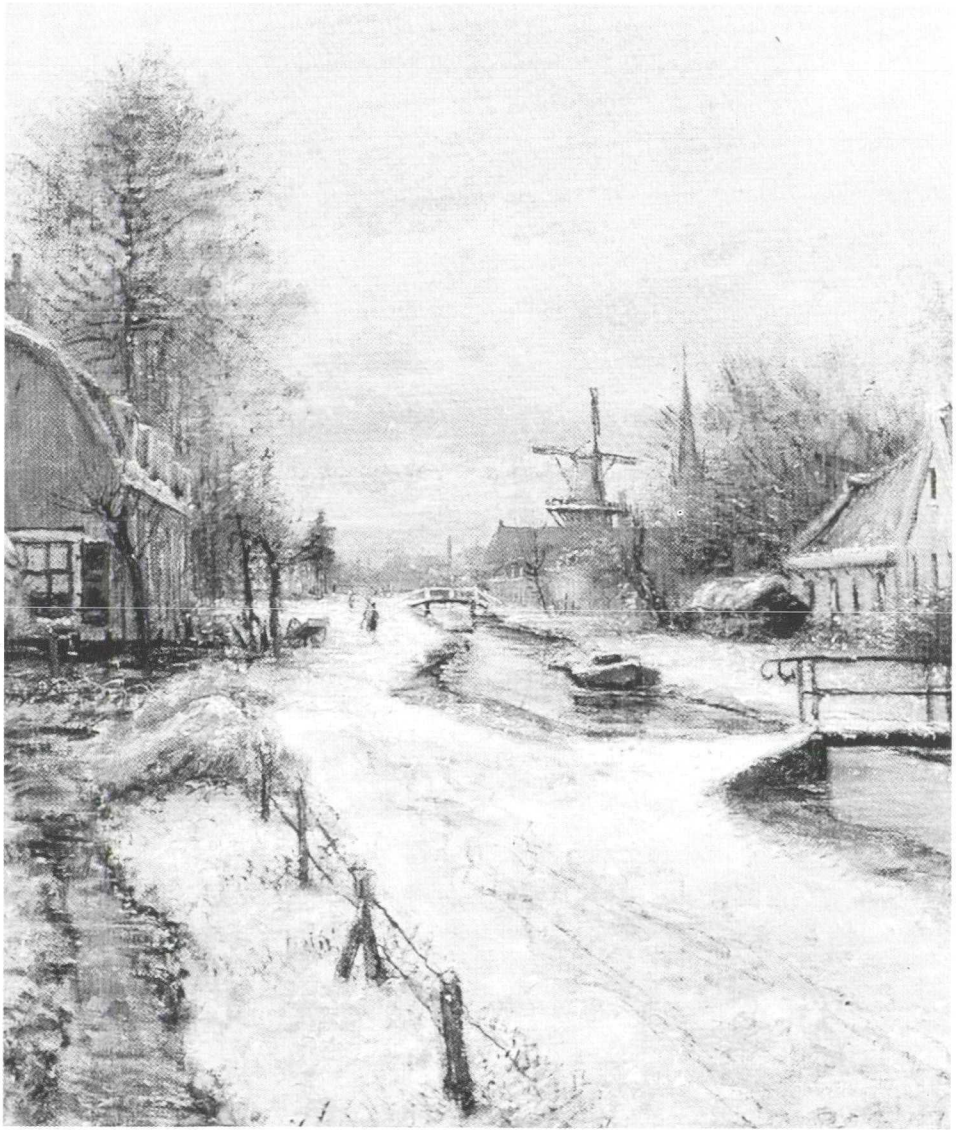

November '97

Nummer 16

Ten geleide

Het zal spannend worden de komende jaren. En dan gaat het natuurlijk om de vraag of onze gemeente met haar vier dorpen zelfstandig kan blijven voortbestaan danwel in stukken wordt gedeeld en bij verschillende buurgemeenten wordt gevoegd in het kader van de gemeentelijke herindeling. In deze tijden van onzekerheid worden inwoners en bestuurders zich altijd meer bewust van het eigene van de dorpen zoals ze op een zo natuurlijke manier verenigd zijn in de huidige gemeentestructuur. Wat geeft de gemeente Maartensdijk haar identiteit en wat is er daarvan al verdwenen met eerdere annexaties: daar gaat het om in dit nummer van Sint Maerten, het tijdschrift van de Historische Vereniging in onze gemeente.

Het best wordt de identiteit zichtbaar in het wapen. Dat is eigenlijk het uithangbord en visitekaartje van de gemeente. En zonder dat we het beseffen, komen we die in alle varianten tegen. In de kleuren van de voetbalvereniging, als logo op het gemeentelijk briefpapier en door de namen van de gebouwen, straten en pleinen. De archivaris van de gemeente Fenna Brouwer opent dit nummer van Sint Maerten met een verhaal over de achtergronden van het wapen. Wat is de herkomst en wat is de betekenis van dat wapen? Waar komen de goudgele-blauwe kleuren toch vandaan? En wat is er daarbij te vertellen over de wapens van Westbroek en Achttienhoven die in de vergetelheid zijn geraakt sinds de samenvoeging van die twee bij Maartensdijk in 1957?

Bij alle onzekerheid rond de gemeentelijke herindeling is het ook goed in herinnering te roepen wat het betekent als de gemeente opgaat in andere structuren. De laatste keer dat dat gebeurde was op 8 oktober 1953. En de gevolgen waren niet mis. Ook al bleef de gemeente toen nog bestaan. De groene buffer tussen Utrecht en Maartensdijk werd wel een stuk kleiner. De lokale geschiedvorser Koos Kolenbrander schetst wat er zoal aan groen verloren ging en hoe dat landschap er uit zag. En daarmee laat hij zien dat de gemeentelijke zorg om het Noorderpark heel reëel is.

Het historisch tijdschrift staat dit keer in het teken van de ongewisse toekomst van de gemeente en komt dus met artikelen over de identiteit van de gemeente en een groene bufferzone die al eens is opgeofferd bij gemeentelijke herindeling. Sint Maerten beschrijft lokale geschiedenis maar dat is nooit doel op zichzelf. Lokale geschiedenis vindt plaats binnen provinciale en zelfs landelijke kaders. Dat is de relevantie ook van een blad als Sint Maerten. Daarvan getuigen niet alleen de eerste artikelen maar ook de andere kortere stukken van Anne Doedens en Loes de Raadt-Nolst Trenité. En dan is lokale geschiedenis ook op haar best, zoals blijkt uit heel het nummer.

Leo Fijen, eindredactie

Inhoud van dit nummer

		pag.
F. Brouwer	De Wapens van Maartensdijk, Westbroek en Achttienhoven	3
K. Kolenbrander	De uitbreiding van 1953	7
M.L. de Raadt-Nolst Trenité	Unieke vondst in Westbroek	11
A. Doedens	Achter de schermen	13

Afbeelding voorpagina:
Het Haverland langs het Zwarte Water omstreeks 1925

De Wapens van Maartensdijk, Westbroek en Achttienhoven

Aan de vooravond van een nieuwe ronde van gemeentelijke herindelingen waar -evenals andere Utrechtse gemeenten- ook Maartensdijk in de komende tijd mee te maken krijgt, lijkt het zinvol nog eens stil te staan bij een van die dingen die -door de eeuwen heen- zo belangrijk zijn geweest voor de eigen identiteit van een gemeente: het wapen.

Het wapen, vaak gebruikt als logo op het gemeentelijk briefpapier, was en is het kenteken bij uitstek, het visitekaartje van de gemeente. Niet zelden is men maar al te trots op het gevoerde wapen: de oorkonde waarbij het wapen door de Hoge Raad van Adel werd toegekend, prijkt vaak op de wand van de raadszaal of hangt op een andere prominente plek in het gemeentehuis. Maar ook de burgers herkennen zich in de loop van de tijd in deze identiteit; het is immers hun gemeente, hun dorp! Loopt men door een dorp, dan stuit men onvermijdelijk op de plaatselijke herberg waar 'het wapen uithangt'. En in menig huiskamer treffen we het gemeentewapen in geborduurde vorm aan.

In deze tijd van onzekerheid omtrent het zelfstandig voortbestaan van de gemeente, willen wij de achtergrond van dit kenteken van de eigen identiteit nog eens vastleggen. Wat is de herkomst en de betekenis van het wapen van Maartensdijk, en van de wapens van de voormalige gemeenten Westbroek en Achttienhoven, wier grondgebied in 1957 bij dat van Maartensdijk gevoegd werd.

Het ontstaan van wapens

Wapens zijn ontstaan in de middeleeuwen. De eerste wapenvoerders waren ridders. Zij waren -met hun gesloten vizier- nagenoeg onherkenbaar. Om zich kenbaar te maken brachten zij een gekleurd teken aan op het gedeelte van de wapenrusting dat daarvoor het meest in aanmerking kwam: het schild. Ook adellijke dames voerden een eigen wapen. Ongehuwde adellijke vrouwen voerden hun wapen op een ruitvormig schild, gehuwde vrouwen op een ovaal schild.
Was aanvankelijk het voeren van een wapen slechts voorbehouden aan de ridderklasse (de adelstand), sinds het midden van de 14e eeuw kreeg iedere vrije man, of hij nu van adel was of niet, het recht een wapen te voeren. Zo gingen ook boeren, burgers, geestelijken en steden over tot het voeren van een wapen. Aangezien het grootste deel van de bevolking in vroeger tijd niet kon lezen of schrijven, fungeerde het wapen als hèt herkenningsteken bij uitstek. Het had niet alleen een representatieve functie, het liet ook zien hoever de macht van een vorst, stad of klooster reikte.
Het is dan ook niet verwonderlijk dat ten tijde van de Franse revolutie -op grond van het principe 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'- alle wapens werden afgeschaft. Met de Bataafse revolutie in 1795 gebeurde hetzelfde ook in Nederland.

Wapens en zegels

Bij het begrip wapen gaat het altijd om een gekleurd herkenningsteken, in de vorm van een schild. Zonder schild is er eigenlijk geen sprake van een wapen. De vorm van een schild kan variëren. Verder kunnen elementen aan een schild worden toegevoegd; bij overheidswapens zijn dat meestal kronen, schildhouders en soms een wapenspreuk. De kleuren zijn essentieel voor een wapen. Vanouds kent de heraldiek (wapenkunde) twee metalen: goud en zilver; en vier kleuren: rood, blauw, zwart en groen.

De oude benaming van deze kleuren is respectievelijk: keel, lazuur, sabel en sinopel. De metalen goud en zilver worden wel weergegeven door geel en wit. Daar in veel gevallen het wapen niet in kleur kon worden weergegeven, werd in de 17e eeuw een systeem van arceringen ontworpen om de verschillende kleuren toch van elkaar te kunnen onderscheiden.
In de middeleeuwen hadden de wapens meestal eenvoudige, goed herkenbare voor-

stellingen. De schilden vertoonden alleen een verdeling of waren beladen met een gering aantal (meestal één of drie) stukken of figuren. De meeste oude Nederlandse stadswapens zijn -in tegenstelling tot veel van de nieuwere gemeentewapens- vaak eenvoudig van aard. Het wapen van Utrecht is hiervan een goed voorbeeld.

Naast de wapens waren er de zegels. Deze dienen goed van elkaar te worden onderscheiden. Een wapen is een gekleurd herkenningsteken in de vorm van een schild. Een zegel, de afdruk van een zegelstempel, heeft ten doel de authenticiteit van een belangrijk stuk zoals een oorkonde, te waarborgen. In tegenstelling tot het wapen dat duidelijk herkenbaar, dus eenvoudig moet zijn, is een zegel vaak juist gedetailleerd, met het oog op het voorkomen van vervalsing.

De wapens van Maartensdijk, Westbroek en Achttienhoven

Gezien de nauwe banden welke destijds tussen de Utrechtse kerk en de Stichtse steden en dorpen bestonden, is het niet verwonderlijk dat op vele wapenschilden afbeeldingen te zien zijn, die nog aan dat feit herinneren. Dit is onder andere het geval met de Sint Maartens-figuur op het wapen van Maartensdijk en het Paaslam van het Sint Janskapittel op het wapen van Achttienhoven.
Verreweg de meeste gemeentewapens evenwel zijn ontleend aan die van de oude Stichtse geslachten, welke ter plaatse heerlijke rechten hebben uitgeoefend. Zo ook het wapen van Westbroek, dat herinnert aan de nauwe band met het geslacht Van Zuylen.

Oorspronkelijk behoorden de gerechten Westbroek en Achttienhoven, evenals dat van Oostveen (het latere Maartensdijk) aan de bisschop van Utrecht.
Rond het jaar 1275 blijkt de abdij van Oostbroek de wildernissen van Westbroek, die ze eerder van de bisschop in eigendom verworven had, in leen te hebben gegeven aan een lid van het geslacht Van Zuylen. Het wapen van Westbroek wordt gevormd door een gevierendeeld schild, het eerste en het vierde deel van keel (rood), beladen met drie zuilen van zilver, het tweede en derde van sabel (zwart) met een fasces van zilver.

Het wapen van Westbroek, dat nog herinnert aan de band met de heren Van Zuylen. Verleend bij KB van 11 september 1816
foto: A.L. Zwart

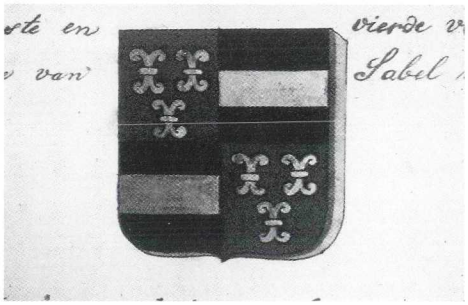

Het eerste en vierde kwartier herinnert aan het geslacht Van Zuylen, het tweede en derde aan het geslacht Van Borssele. In slot Zuylen hangt een geschilderd portret van Frank van Borssele, heer van Zuylen en Westbroek, de laatste echtgenoot van Jacoba van Beieren. Op dit portret komt zijn wapenrok met dezelfde kwartieren voor.

Nadat in de 11e eeuw de Janskerk was gesticht, schonk de bisschop van Utrecht rond het jaar 1100 aan het nieuwe kapittel van Sint Jan, de venen van Achttienhoven, met de geestelijke en wereldlijke macht, zodra zich daar bewoners zouden hebben gevestigd.

Het blazoen van de latere gemeente Achttienhoven, met het wapenfiguur van het wapen van het Sint Janskapittel, herinnert nog aan deze oude band. Het wapen van Sint Jan was: "Op rood een zilveren Paaslam met een zilveren, met een rood kruis beladen vlag aan een gouden stok".

Dat van Achttienhoven: "Op zilver een rood Paaslam met een rode vlag aan een zilveren stok". Het schaap op het wapen van Achttienhoven heeft dus niet -zoals velen denken- te maken met de agrarische achtergrond van Achttienhoven !

Het wapen van Achttienhoven, ontleend aan het wapen van het kapittel van Sint Jan. Verleend bij KB van 24 december 1857
foto: A.L. Zwart

Het gebied van het gerecht Oostveen (overeenkomend met dat van de latere gemeente Maartensdijk) was grotendeels in handen van het kapittel van de Dom ook wel Sint Maarten genoemd. De naam Maartensdijk is dan ook afkomstig van de heren van de Dom te Utrecht, die aan de noordelijkste dwarsdijk -de belangrijkste nederzetting- in hun gerecht de naam van hun patroonheilige gaven. Behalve de gemeente Maartensdijk, voerden ook andere gemeenten wier gebied oorspronkelijk aan het Domkapittel behoorde, een wapen met de Sint Maartensfiguur erop afgebeeld, zoals bijvoorbeeld Vreeland en later Loenen. Gezeten op een paard zien we hoe Sint Maarten met een zwaard een stuk van zijn mantel afsnijdt en aan een manke bedelaar geeft (zie afbeelding).
Wie was eigenlijk Sint Maarten? Het verhaal gaat dat Maarten, oorspronkelijk een Romeins krijgsman, rond het jaar 332 gelegerd lag bij Amiens in Noord Frankrijk. De winter van dat jaar was buitengewoon koud; veel mensen werden verkleumd langs de weg aangetroffen. In die tijd ontmoette Maarten een gebrekkige man, nagenoeg ongekleed en bibberend van de kou. Begaan met zijn lot, hakte hij met zijn zwaard zijn mantel in twee stukken en gaf één stuk aan de bedelaar. In de daaropvolgende nacht droomde hij dat Jezus gehuld in de halve mantel, tot de hem omringende engelen zei: "Weet gij nog, wie mij aldus heeft gekleed? Maarten, die tot nog toe niet gedoopt is, heeft mij hiermede tegen de koude beschut". Ten gevolge van dit visioen haastte Maarten zich om gedoopt te worden; hij was toen 23 jaar. Na de krijgsdienst te hebben verlaten, leed hij gedurende vele jaren een teruggetrokken en godsdienstig leven, en werd in 371 tot bisschop van Tours gekozen.

Het hier afgebeelde wapen van Maartensdijk met de Sint Maartens-figuur werd op 8 december 1819 door de Hoge Raad van Adel bevestigd. Maar was dit nu ook werkelijk het wapen dat vanouds, dus ook door het gerecht Oostveen gevoerd werd? Op de verpondingskaart van de landen van Oostveen, daterend van 1641, staat een heel ander wapen afgebeeld. Hoe zit dat?

Toekenning van wapens begin 19e eeuw
Ten tijde van de Republiek (tot 1795) werd geen toezicht uitgeoefend op het voeren van wapens. In de Franse tijd (1811) waren de wapens of cachetten van steden, dorpen en heerlijkheden buiten werking gesteld. Na de bevrijding van de Fransen in 1813, plaatste de Hoge Raad van Adel (ingesteld bij besluit van 24 juni 1814 'strekkende tot eer, luister en maintien van den Adel en van 's Vorsten Hoogheid') een aankondiging in de Staatscourant van 5 januari 1815, waarin alle steden en dorpen die voorheen wapens hadden gevoerd, werden opgeroepen om voor 1 mei van dat jaar bij de Hoge Raad in te leveren "eene nauwkeurige afteekening en beschrijving van derzelver wapens, met bijvoeging van alle zoodanige opgaven, als tot den oorsprong en de verkrijging van dezelve wapens betrekking hebben, ten einde daarop de confirmatie van den Souvereinen Vorst en de registratie van dezelve te kunnen ontvangen". Ook de steden en dorpen die tot nu toe geen wapens hadden gevoerd, konden nu een wapen aanvragen. Geslachtswapens van de vroegere heren werden niet aan de gemeenten toegestaan, tenzij deze die wapens reeds enige eeuwen hadden gebruikt. Behoorde de gemeente tot de oude vrije- of ambachtsheerlijkheden, dan werd het oude wapen bevestigd, zowel voor de gemeente als voor de eigenaar van de heerlijkheid, als zij zich beiden daarvoor hadden aangemeld. Voor het bevestigen van oude en het goedkeuren van nieuwe wapens werden taxa en leges geheven. Niet alle gemeenten hebben zich direct aangemeld, hetzij omdat zij geen wapen hadden, hetzij omdat zij er geen geld voor konden of wilden uitgeven. De gemeente Westbroek heeft al vrij snel, bij KB (Koninklijk Besluit) van 11 september 1816, haar wapen laten bevestigen.
Bij besluit van 3 januari 1818 bepaalde koning Willem I dat de gemeentebesturen die niet verkozen een wapen te behouden of te verkrijgen, een cachet konden gebruiken

Sint Maarten, gezeten op zijn paard snijdt met zijn zwaard een stuk van zijn mantel en geeft dit aan de manke bedelaar
foto: A.L. Zwart.
Het wapen van Maartensdijk, verleend bij KB van 8 december 1819

met de woorden 'Plaatselijk Bestuur van ...'.
Gemeenten beneden de 5000 zielen konden in het vervolg kosteloos hun oude wapen laten bevestigen of een nieuw wapen krijgen. Ook Maartensdijk greep toen haar kans, en liet bij besluit van 8 december 1819 haar wapen bevestigen.

Uit de correspondentie die hieraan voorafging blijkt dat de toenmalige burgemeester Eyck twijfelde over het aan te vragen wapen; in 1815 vroeg hij bevestiging aan de Utrechtse archivaris P. van Musschenbroek. Deze schreef terug: "Zo behoorde Oostveen aan de DomProostije en de Proost segelde in de aanstellingen (van schout en schepenen) van Oostveen met het segel van het DomCapittel, dat is Sint Maarten, met zijn segel onderaan, en dit heeft nog plaats gehad, kort voor 1795, so als mij gebleken is".

Zo kwam het dat het gemeentebestuur van Maartensdijk een wapen aanvroeg met de afbeelding van Sint Maarten, ontleend niet aan het wapen maar aan het zegel van het Domkapittel. Dit verklaart overigens tevens de gedetailleerdheid van de afbeelding van Sint Maarten; een zegelafbeelding moest immers onvervalsbaar zijn. Daar men geen kleuren wist, heeft het wapen van Maartensdijk -evenals vele andere gemeentewapens- de zogenaamde rijkskleuren gekregen: een schild van lazuur (blauw) met Sint Maarten in goud.
Waarom niet voor het oude wapen van Oostveen is gekozen, blijft onduidelijk. Wellicht vond men " vanwege de naam van de gemeente" de afbeelding van Sint Maarten passender.
Het oorspronkelijke wapen van Oostveen was, getuige onder meer de bovengenoemde kaart uit 1641, gelijk aan het wapen van het Domkapittel. Het wordt omschreven als een gevierendeeld schild; in het eerste en vierde kwartier van rood stonden drie zesspakige raderen van goud; en het tweede en derde waren gedwarsbalkt van goud en rood van 8 stukken.

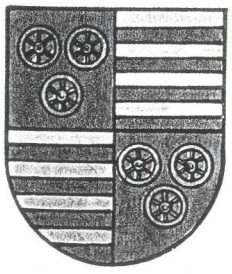

Het wapen van het Domkapittel en voor 1811 ook van Oostveen. Nu nog in gebruik door de gemeente Doorn; ook Doorn behoorde vanouds aan de Domproost

Dit wapen zien we vandaag de dag nog terug in het wapen van de gemeente Doorn (bevestigd bij KB van 25 mei 1883), wier gebied eertijds ook tot het gebied van het Utrechtse Domkapittel hoorde.
Bij de kieswet van 1850 werd bepaald dat het zegel van de gemeente op de stembriefjes voor de gemeenteraden moest voorkomen, en bij KB van 16 november 1852 werd bepaald dat op de ambtspenningen van de burgemeesters aan de ene zijde het rijks- en aan de andere zijde het gemeentewapen kon worden geplaatst.

De belangstelling, die bijna geheel verdwenen leek, werd toen weer iets groter, omdat sommige gemeenten nu graag met een wapen wilden prijken. Ook Achttienhoven liet kort daarna, bij KB van 24 december 1857, haar wapen bevestigen; het wapen dat ontleend was aan dat van het kapittel van Sint Jan.

Toch zijn er nog tal van gemeenten overgebleven, die geen wapen hebben of hun oude wapen niet hebben laten bevestigen. Tegenwoordig wordt overigens vaak gekozen voor een strak, modern logo in plaats van het oude gemeentewapen. Men meent dat dit beter past bij de gemeente nieuwe stijl, die immers steeds meer weg heeft van een modern bedrijf.

Bij de herindeling in 1957, waarbij Westbroek en Achttienhoven bij Maartensdijk werden gevoegd, heeft Maartensdijk haar wapen onveranderd gelaten. De wapens van Westbroek en Achttienhoven zijn min of meer in de vergetelheid geraakt. Wat er in de toekomst met Maartensdijk en het wapen van Sint Maarten zal gebeuren, is nog onzeker. Maar een ding is wel zeker, de geschiedenis van de dorpen en de talrijke dingen die daar nog aan herinneren, kunnen door niets -ook niet door gemeentelijke herindeling- ongedaan worden gemaakt!

Fenna Brouwer

Bronnen
GA Maartensdijk 1811-1925, inv. nr. 53

Boo, J.A. de, Familiewapens, oud en nieuw, 's Gravenhage 1982

Grevenstuk, J.G.Th., De gemeentewapens in de Vechtstreek. In: Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap Niftarlake 1917, pp. 9-43

Jameson, mrs., Sacred Art and Legendary. Volume II, (z.pl.,z.j.), p. 721

Keuzenkamp, J.H., Gemeentewapens in Nederland 1914-1989. Naar het officiële register van de Hoge Raad van Adel. 's Gravenhage 1989

Uyl, W.F.J. den, De wapens der Utrechtse gemeenten. In: Mengelwerk. Provinciale Almanak voor Utrecht, 1957, pp. 11-31

Idem, Achttienhoven, Westbroek, Maarsseveen, Tienhoven. In: Mengelwerk. Provinciale Almanak voor Utrecht, 1958, pp. 9-14

De uitbreiding van 1953

Rond de eeuwwisseling wordt het spannend voor Maartensdijk. Zal ons dorp met zijn vier kernen als zelfstandige gemeente blijven voortbestaan? Of wordt het bij een of meer van de grote buurgemeenten gevoegd? Een van de uitgangspunten bij de plannen voor de landelijke herindeling is dat een dorp, wil het zelfstandig kunnen blijven, minimaal 18000 inwoners moet tellen. Hoewel Maartensdijk maar 9000 bewoners telt, ligt het Noorderpark op ons grondgebied. Het Noorderpark vormt de groene buffer tussen de steden Utrecht en Hilversum.

Het ontstaan van de gemeente Maartensdijk in samenhang met de open ruimte tussen de stad Utrecht en het Gooi is al vaker beschreven. In 1539 ondertekende de landvoogdes Maria van Hongarije een besluit waarmee "de limieten van der stede vrijheid van Utrecht" werden vastgesteld. Dit was het eerste moment waarop de grens tussen de stad Utrecht en de toenmalige gemeente Maartensdijk officieel werd bekrachtigd.

De handtekening van Maria van Hongarije vormde de afsluiting van een proces dat teruggaat tot de 8e eeuw. In het begin van de 8e eeuw kreeg Willibrord, de eerste bisschop van Utrecht, van het Frankisch staatsgezag het grondgebied toegewezen waarop o.a. de latere dorpen Maartensdijk, Achttienhoven, Westbroek en Tienhoven zouden ontstaan. Dit gebied, De Trechter Vene genaamd, bestond hoofdzakelijk uit veenmoerassen. In de loop van de 12e en 13e eeuw werden de moerassen ontgonnen.

De nakomelingen van de eerste ontginners bleven in het gebied wonen. De door de ontginners gestichte veenkapellen werden midden 1500 verheven tot parochiekerken. Voor de stad Utrecht kwam de ontginning van de veenmoerassen tot agrarisch gebied als geroepen. De dorpjes Maartensdijk, Achttienhoven, Westbroek en Tienhoven werden de melkkoetjes van de stad. Niet alleen voorzagen de dorpelingen door hun noeste arbeid de stedelingen van voedsel en brandstof, maar de dorpen vormden ook een buffer tegen de grensgeschillen met Holland.

In 1823 vond er nogmaals een officiele vaststelling van de grens tussen de stad Utrecht en de omliggende dorpen plaats. Deze bepaling van de grens betrof een correctie van een in 1815 genomen besluit. Het jaar 1823 kan worden beschouwd als de eerste annexatie van Maartendijks grondgebied door de stad Utrecht.

Samenvoegen buurgemeenten

Op meerdere momenten zijn er plannen ontwikkeld om een aantal buurgemeenten ten noorden van de stad Utrecht samen te voegen. De oorsprong van deze plannen dateert uit 1812. In 1812 werd er ter vereenvoudiging van het bestuur een reorganisatie voorgesteld. Een aantal gemeenten zouden een gezamenlijk secretarie krijgen. Het betrof de gemeenten Breukelen (2055 inwoners), Maarssen (1328 inwoners), Maartensdijk (1229 inwoners), Tienhoven (1691 inwoners), Vleuten (1072 inwoners), West -broek (912 inwoners) en Zuilen (622 inwoners). In 1815 en 1829 is dit opnieuw door Gedeputeerde Staten aan de Minister voorgesteld. De voorstellen zijn steeds afgewezen. In 1849 heeft de gouverneur eerst aan de Minister en daarna aan Gedeputeerde Staten een voorstel gedaan de gemeenten De Bilt en Maartensdijk samen te voegen. Beide voorstellen zijn afgewezen. Pas op 8 october 1953 werd de annexatie tussen de gemeenten Utrecht, Maartensdijk, Westbroek, Achttienhoven en Zuilen in het Staatsblad bekend gemaakt. Tuindorp, Blauwkapel en Steinenburg zijn toen bij de stad Utrecht gekomen. Reeds in maart 1948 verscheen er een rapport waarin de bouw van de wijk Overvecht bekend werd gemaakt.

Voordat de bouw van de wijk Tuindorp in 1930 aanving was het gebied ten zuiden van de lijn Gageldijk, Voordorpse dijk een agrarisch gebied. De zuidgrens van dit gebied was in 1818 als volgt vastgesteld: Het punt waar de grenzen van de gemeenten De Bilt,

Maartensdijk en Utrecht samenkomen lag ten noord-oosten van het oude dorp Abstede. De Meentstroom kwam daar in de Ridderschapsvaart uit. Ongeveer aan het eind van de tegenwoordige Utrechtse Rembrandtkade. Langs de oude Ridderschapskade liep de gemeentegrens tussen Utrecht en Maartensdijk noordwaarts en passeert de Biltse Grift, de Biltse Straatweg en ontmoet de Ezelsdijk. De Ezelsdijk liep tot aan de tol aan de Blauwkapelse weg.

Hierna wordt de Hoofddijksche Wetering gevolgd tot aan de Sint Anthoniedijk, de Ezelsdijk en de Hoofddijksche Wetering, nu de Kardinaal de Jonghweg. Ten noorden van deze lijn is vanaf 1930 de wijk Tuindorp gebouwd. Na de annexatie in 1953 zijn vanaf 1960 Overvecht, Tuindorp-Oost en als laatste de wijk Voordorp gebouwd.

Dit grondgebied, in het noorden begrensd door de Gageldijk en de Voordorpse dijk, vormde tot 1930 een groene bufferzone tussen de stad Utrecht en de bebouwing van de gemeente Maartensdijk. Het poldergebied werd doorkruist met dijkjes.

Voor de stad Utrecht had deze groene bufferzone twee belangen. Begin 1800 werd het noordelijke gedeelte van de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangelegd ter verdediging bij oorlogsdreiging van de stad. De forten De Gagel, Ruigenhoek, Blauwkapel, Voordorp en De Bilt vormden een keten in het noorden. Het gehele gebied tussen de forten en de stad kon onder water worden gezet. Het vormde een barrière voor een mogelijke aanvaller vanuit het noorden. De grond leende zich uitstekend voor groenteteelt en leverde een deel van de voedselvoorziening voor de stad.

De dijkjes

De groene zone ging verloren met de annexatie van 1953 en daarmee het poldergebied met al die karakteristieke dijkjes. De Ezelsdijk liep vanaf het fort De Bilt tot de Blauwkapelse weg. Tijdens de ontginning van het veengebied ten noorden van de stad werden er waterkeringen gegraven. Deze waterkeringen lagen als 'ezelruggen' in het lager gelegen land en werden dan ook soms Ezeldijken genoemd. Na de Blauwkapelse weg liep de Ezelsdijk verder als Kwakeldijk langs de Hoofddijksche Wetering tot aan de Sint Anthoniedijk.

De Sint Anthoniedijk liep vanaf de Kwakeldijk en de Utrechtse Hoogstraat noordwaarts tot aan de Ruijgenhoekse Dijk. De Sint Anthoniedijk ontleent haar naam aan het Sint Anthonie Gasthuis. Dit gasthuis stond in het Gerecht van De Roode Brug. Het gasthuis diende niet alleen voor de verzorging van zieken, maar bood ook een nachtverblijf aan zwervers en reizigers die te laat bij de stadspoort aan kwamen en niet meer toegelaten werden.

De Utrechtse watertoren in 1935 in aanbouw

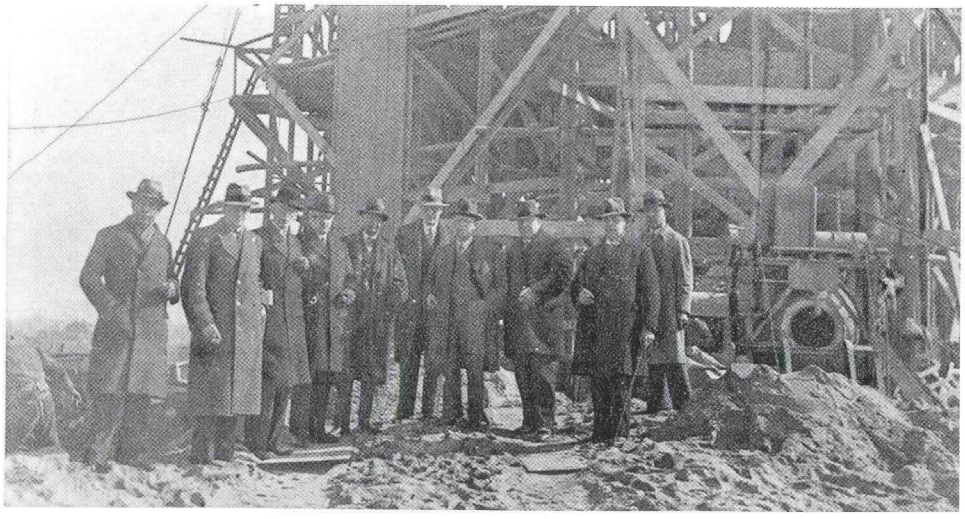

De Sint Anthoniedijk vormde de grens tussen de gemeenten Achttienhoven en Maartensdijk. Aan de Achttienhovense zijde van de dijk stonden een watergemaal, enkele boerderijen en wat huizen. Aan de Maartensdijkse zijde is in 1935 de watertoren gebouwd.
De bouw van de watertoren vond in de crisisjaren plaats. De bouwvakkers werden met gouden tientjes betaald. Eerste eigenaar van de watertoren was De Stichting Drinkwaterleiding Noord-West Utrecht, later waterleiding bedrijf Midden Nederland.

Vanaf de Sint Anthoniedijk liep langs de Hoofddijksche Wetering de Kwakeldijk oost- waarts, met een afslag noordwaarts ter hoogte van de huidige Ant. Matthaeuslaan richting Gageldijk. Na de Gageldijk liep hij door als Groene Dijk naar de Ruijgen-hoekse Dijk. Langs de Kwakeldijk, ook wel De Lange Dijk genoemd, stonden een aantal boerderijen en huisjes. De laatste beroepsvisser in het poldergebied, Steijlaart, heeft hier nog gewoond.

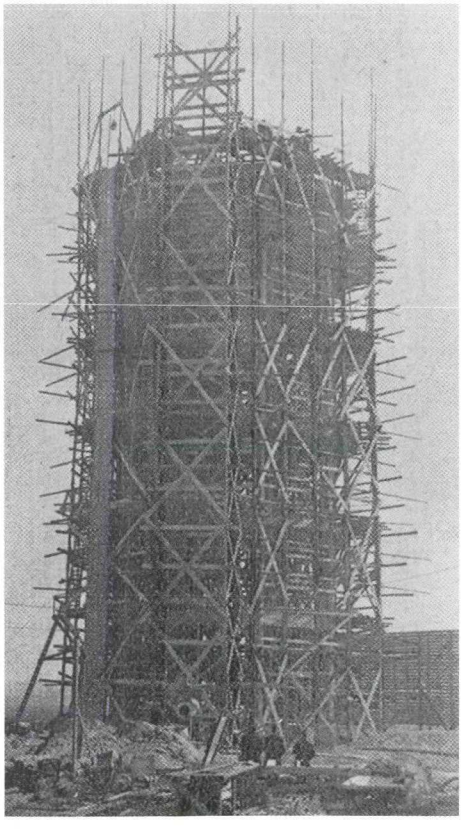

Het begin van de Kwakeldijk tot aan de spoorwegovergang heet nu de Mr. Tripkade. Een zijweg rechts op de Kwakeldijk heette het Haverland. Het Haverland liep langs het Zwarte Water. Het Zwarte Water was een brede bevaarbare sloot, een aftakking van de Vecht, en liep uit op de fortgracht van Blauwkapel.

Langs het Zwarte Water liep een jaagpad waarlangs 24 huisjes stonden. Het vormde een buurtje. Aan de overzijde van het Zwarte Water stonden ook een aantal huisjes: met het postadres 't Haverland, maar het buurtje werd 't Haasje genoemd naar de molen De Haas die daar heeft gestaan.

Over het Zwarte Water lag een houten brug voor voetgangers. De bewoners van 't Haverland hadden een tweede brug, een ophaalbrug, gebouwd. Deze werd alleen tijdens festiviteiten gebruikt zoals trouwerijen.
De bewoners hadden "hun brug" zelf in beheer en claimden voor buitenstaanders tolgeld. Aan het einde van het jaagpad kwam men bij café Barneveld op de Hoge Dijk uit. De Maartensdijkse boeren maakten van het jaagpad gebruik wanneer zij koeien naar het abattoir moesten brengen.

De Hoge Dijk (thans prof. Jordanlaan) liep vanaf de Blauwkapelse Weg naar het fort Blauwkapel. De dijk was aan een zijde bewoond. Aan de andere zijde (oost) lag een aarden wal. Deze wal behoorde bij het stelsel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Achter de wal liep een sloot, de put genaamd.

Aan de noordzijde van de Ezeldijk stonden op de hoek met de Hoge Dijk een drietal houten huizen. Aan het eind van de dijk lag in het land een boerderij met daarbij een sportveld van de Utrechtse voetbalclub D.S.O.

Het Zwarte Water
Het hele poldergebied is vanaf 1930 vol gebouwd. Begonnen werd met de wijk Tuindorp waarna na de annexatie in 1953, in de zestiger jaren Overvecht werd gebouwd gevolgd door Tuindorp-oost en thans de laatste fase de wijk Voordorp.

De oorspronkelijke bevolking, voornamelijk boeren en groentetuinders, woont, voorzover nog in leven, in de genoemde wijken.

In de Maartensdijkse Burgerlijke Stand werd het gebied "Het Zwarte Water" genoemd. De bewoners waren voornamelijk Rooms Katholiek en voor hun kerkelijk leven aangewezen op de stad Utrecht. De kinderen gingen in de Doornboomstraat in Tuinwijk naar de lagere school. De school was in de dertiger jaren verdeeld in twee afdelingen. Boven gingen de kinderen met schoenen aan en beneden volgden de kinderen die op klompen liepen onderwijs.

Door de polder ten westen van de Hoge Dijk liepen twee spoorlijnen, een van de lijn Utrecht-Amersfoort en een aftakking daarvan voor een goederentrein naar de Utrechtse gasfabriek. Dit was een enkel spoor en liep paralel aan de Hoge Dijk. Het enige bouwwerk dat nog herinnert aan de polder van weleer is de watertoren aan de Neckardreef.

Koos Kolenbrander

Met dank aan verschillende oud-bewoners aan de in het artikel genoemde dijkjes.

Het Haverland langs het Zwarte Water omstreeks 1925, *olieverfschilderij Hendrik van der Wilt (1880-1971)*

Unieke vondst in Westbroek

Wanneer de zomer zijn einde nadert, wordt er geoogst in Westbroek. Groente uit de tuin, appels en peren uit de boomgaard: al eeuwenlang gebeurde dit en zo gebeurt het nog steeds.

Als dat karwei is geklaard worden alle sloten geschoond. Sloten schonen is een begrip in het veengebied, maar stadsbewoners kennen de betekenis waarschijnlijk niet. Alle sloten, vaarten en weteringen worden een keer per jaar ontdaan van het afval dat er in de loop van de seizoenen in terecht is gekomen. Het Waterschap houdt in november "schouw" om na te gaan of iedere eigenaar het water rondom zijn perceel heeft schoongemaakt. Schone sloten garanderen een goede afwatering van het gebied.

Vroeger schoonde elke boer zijn eigen sloten. Het was een zwaar en inspannend werk. Dagenlang liep hij langs zijn sloten rond de weilanden om het vuil uit het water op het land te gooien. Tegenwoordig worden hiervoor meestal loonwerkbedrijven ingeschakeld. Met grote kranen verschijnen zij op de weg en langs de weilanden. In korte tijd doen de machines dit zware werk. De kranen deponeren de blubber op het weiland ernaast of in de berm langs de weg.

Dit geschiedde ook in het najaar van 1995 bij de boerderij aan de Kerkdijk nummer 143, helemaal aan het einde van het dorp Westbroek. Naast deze boerderij ligt aan de westzijde een boomgaard die vanaf de Kerkdijk gescheiden wordt door een sloot. En ook deze sloot werd in dat najaar geschoond.

Een goed half jaar later -zo rond het midden van de zomer van 1996- liepen vader en zoon in hun boomgaard. Daar lag, nog half in de oude modder, een terracottakleurige steen van ongeveer 10 bij 15 cm., waar de zoon achteloos tegenaan schopte. De steen kantelde en zij zagen daardoor in die steen een fraai uitgehouwen meisjeskopje. Zij waren verrast: zoiets hadden zij in hun gehele omgeving nog nooit gezien. Waarschijnlijk was deze steen bij het schonen van de sloot in de boomgaard terecht gekomen. Zij pakten de steen op, poetsten hem wat verder af en namen de vondst mee naar huis.

Donatie

Op 7 december van hetzelfde jaar organiseerde de Stichting Brigida een historische tentoonstelling in het koor van de N.H. kerk te Westbroek. De heer W. Hennipman Epz. bezocht de tentoonstelling. Hij had de bewuste steen meegenomen en vroeg ons of wij er iets over konden vertellen.
Daar stonden wij, vier leden van de Historische Vereniging Maartensdijk en wij wisten niets zinnigs over de steen te zeggen. Het was zonder meer een bijzondere steen, dat zagen wij wel direct. De vinder gaf de steen aan mij met de woorden: "Voor de Historische Vereniging". En zo nam ik de steen mee naar huis en ging op zoek naar een instantie die uitsluitsel zou kunnen geven over de oorsprong van deze mooie steen.

Archeologisch Bouwkundig Centrum

Een mogelijkheid vormde het Archeologisch Bouwkundig Centrum in de stad Utrecht waar de provinciale assistent archeoloog momenteel zijn werkplek heeft. Dus op naar de Zwaansteeg waar dit centrum is gevestigd. En ja, soms spelen geluk en toeval samen. In dit centrum werkt de heer Tjeerd Pot al bijna twintig jaar als vrijwilliger. Hij is door de jaren heen een expert geworden op het gebied van allerlei soorten steen die in de stad Utrecht worden opgegraven. Hij wist direct wat voor soort steen het was en stuurde mij de volgende omschrijving:

Rapport

Betreft "De vondst in de boomgaard van de familie Hennipman bij Kerkdijk 143a te Westbroek":

"Het gaat om een zogenoemde "haardsteen" uit een schouw. Tegen de achterwand speelde het vuur, waarin zo'n 40 tot 60 stuks haardstenen en deksteen waren gemetseld in de vorm van een piramide. Omstreeks 1500 begon men die stenen met

laagreliëf te versieren, eerst simpel en later kunstzinnig. Tussen ca. 1530 en 1550 waren bijbelse taferelen populair. De gevonden haardsteen stamt van omstreeks 1550-1560, werd in Antwerpen gemaakt en in Holland geïmporteerd. Omdat deze haardstenen relatief duur waren, werden ze vooral in de meer voorname behuizingen toegepast. Na 1625 raakten ze grotendeels in onbruik toen de gietijzeren haardschermen hun intrede deden. Deze reliëfsteen is aardig intact en tamelijk bijzonder, een bijzonder bezit", aldus het rapport van de heer Tjeerd Pot.

De zogenoemde haardsteen met duidelijk zichtbaar het meisjeskopje
Foto: A.L. Zwart

Zwerfsteen

De vraag die zich dan meteen opwerpt is "hoe komt zo'n haardsteen in een sloot aan het einde van de Kerkdijk in Westbroek?". Uit kadastrale gegevens blijkt dat dit perceel tot 1815 uit weiland bestond. In dat jaar verkocht de familie Van Doorn het weiland aan P. van Zijtveld, die in 1918 vergunning kreeg voor de bouw van een boerderij.

Het is dus bijna uitgesloten dat er voor die tijd op die plaats bebouwing bestond, laat staan dat zo'n bebouwing een schouw met haardstenen die alleen in voorname behuizingen werden toegepast zou bevatten. Wel is opmerkelijk dat op hetzelfde perceel een muntje, een 1/2 zilveren stuiver van Gelre uit 1681, is gevonden. De geschiedenis geeft haar geheimen maar moeilijk prijs!

Zou het kunnen zijn dat turfschippers vanuit Westbroek met hun schouwen turf naar Utrecht voeren en op de terugweg stadsafval als lading mee terugnamen en dat in dat vuil misschien ook de resten van een haard werden meegevoerd?

De eigenaar van de boerderij vertelde ook dat in 1989 een sloot tussen de boerderij en de boomgaard is gedempt met grond afkomstig uit Zeist en Woudenberg. Zou daar de steen in hebben gezeten? Een mogelijkheid. Maar Zeist bestond nog niet in de 16e eeuw en uit die tijd stamt onze steen. Kortom: gissingen; wij weten op dit moment niet hoe deze haardsteen in Westbroek terecht is gekomen.

Wel is de Historische Vereniging heel blij met deze schenking. Zoals de gemeentearchivaris zei, oorspronkelijk zal deze steen wel niet uit Westbroek komen, maar hij is hier wel gevonden, dat is het unieke! De haardsteen is veilig geborgen in de kluis van de gemeente. Op de komende jaarvergadering zal hij aan de leden worden getoond.

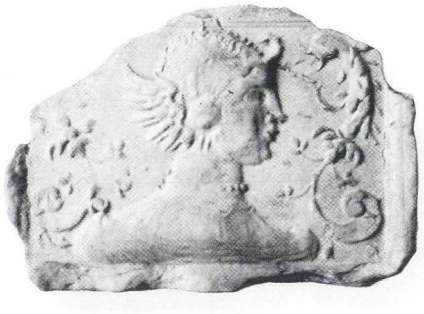

Tot slot een oproep aan alle slotenschoners: "Kijk uit wat u doet, wellicht wordt er nog meer gevonden en worden wij verrast door nog meer van dit soort interessante zwerfstenen".

M.L. de Raadt-Nolst Trenité

Achter de schermen

Over de bronnen voor en beschrijvers van de geschiedenis van "De slag bij Westbroek" (1481)

De bronnen

In het eind 1996 verschenen boek van de Stichting Brigida "Boeren, Soldaten en Heiligen" kan men mijn weergave van, commentaar op en achtergrondbeschrijving van de slag bij Westbroek vinden. Die wil ik hier dan ook niet herhalen. Voor een gedetailleerde behandeling van de slag bij Westbroek verwijs ik derhalve naar dat boek. Op verzoek van de redactie van St. Maerten wil ik echter wèl ingaan op één aspect in het bijzonder van de slag bij Westbroek nl.: dat van de bronnen en de literatuur. Voor liefhebbers en onderzoekers van de lokale historie zijn de bronnen en de wetenschappelijke literatuur als startpunt voor het geschiedverhaal toch zeer belangrijk, zo niet het belangrijkst.

Enige kennis van vijftiende-eeuwse taal en bronnen moet men voor een onderzoek naar dit stukje lokale historie wel hebben. De bronnen voor de slag bij Westbroek zijn immers in het Middelnederlands en laat-vijftiende-eeuws Frans gesteld.
De bronnen-oogst zelf valt overigens niet tegen, zeker als men beseft hoe schaars de gegevens uit deze periode soms kunnen zijn. Daarom geef ik graag dit (door)kijkje in de keuken van de geschiedvorser.

Kort na de slag bij Westbroek schreef een Utrechtse burger, nog onder de indruk, over dit bloedige treffen. Het betrof hier waarschijnlijk de Utrechtse stadsklerk Tielman Momfelen of de Utrechtse schout Jan van Amerongen. Hij (Tielman Momfelen of Jan van Amerongen) deed dat in "De jaarboeken over de Hollands-Utrechtse gebeurtenissen in 1481-1483". Het originele handschrift van deze jaarboeken ging verloren. Er bestaat echter wel een eerste druk van 1698. (De jaarboeken werden toen opgenomen bij Aernout van Buchell's uitgave van Heda.) Een modernere uitgave kan men vinden in Tenhaeff's "Bisschop David van Bourgondië en zijn tijd".

Ik geef hierna een door mij in modern Nederlands omgezet deeltje van de originele vijftiende-eeuwse tekst. Daarna volgt een stuk in de oorspronkelijke taal:

"Op St. Stevensdag [26 december] trokken de Hollands-Bourgondische stadhouder, zijn aanvoerders en zijn mannen [uit het Gooi naar Utrecht] op: vier tot vijfduizend weerbare mannen. Ze deden heel Westbroek in vlammen opgaan, op de huizen van kraamvrouwen en stervenden na. ... Toen het bericht hiervan Utrecht bereikte, luidde men de noodklok ... ".

" ... ende die burgers ende die ruters [huursoldaten] liepen uyt na den Westbroeck, sonder ordenancy, wie dat seerst gelopen kost, was de vroomste als hem docht. ... [na het zien van de overmacht riep Aernt Ruys] Weerom, weerom, dat volck is ons te groot ende te veel. ... [Waarop ritmeester Vincentius van der Zwanenburch zei] Laet ons bliven staen, want vlieden wij, wij sijn daer alle doot of gevangen om. ... [Na de vlucht van de Utrechters werd een grote slachting aangericht. Met veel doden.] also een goede Vrou geseyt heeft, die die doden besien had, want sij horen man twee daghen lanck gesocht hadde onder die doden. Die Jacobijnen, die Minrebroeders ende die Lollaertges, die brochten die doden bij een ende der wert der veel begraven in 't Westbroeck, dic al so seer gewont en waren, dat men se niet en kende. Ende daer werter op een tijt in een kuyl geworpen omtrent XL, ende daerna werter noch veel begraven in 't Westbroeck. Ende die doden die men kende of die so seer niet gewont en waren, dat men se kennen mocht, die worden binnen Utrecht gebracht ende worden geleyt op die Noey [Neude] als visschen op een banck. ...".

Er zijn meer bronnen van tijdgenoten. Eén daarvan is de Bourgondische geschiedschrijver Jean Molinet (1435-1507), door Johan Huizinga uitgebreid gebruikt voor zijn "Herfsttij der Middeleeuwen". Molinet behandelt de slag bij Westbroek in een apart hoofdstuk van zijn "Chroniques" (nr. 72). Daarnaast besteedt Thomas Basin, vicaris

van bisschop David van Bourgondië, in zijn "Histoire de Louis XI" aandacht aan de slag bij Westbroek. In mijn wat aangepaste vertaling van de oorspronkelijke bron uit het Frans en het Latijn luidt het bericht van Basin als volgt:

"[na in Eemnes een aantal mensen gevangen genomen of gedood te hebben trokken Joost van Lalaing en een zekere Spanjaard genaamd kleine Salazar met hun troepen naar] dorpen op een mijl of twee afstand van Utrecht, in een veengebied waaruit de mensen turf halen om te verbranden of vuur te maken (want men vindt in dit gebied geen bossen of brandhout, of op zijn minst heel weinig). Terwijl zij zich met plunderen en brandschatten bezig hielden, zag men in Utrecht heel duidelijk de vlammen van de branden. Toen trokken huursoldaten en burgers van de stad in groten getale -naar men zei wel 5000- in wanorde de poorten uit en haastten zich naar de plaatsen waar zij de vijand wisten. Toen zij (denkend dat ze de vijand op de vlucht zouden kunnen jagen of gevangenen te maken, zoals ze dat bij het fort aan de Rijn [bij de Vaartse Rijn in de buurt van Vreeswijk/IJsselstein] gedaan hadden) dichtbij gekomen waren, ontdekten zij tot hun schade wat het inhield om met gewapende mannen te maken te hebben. Deze immers vingen hen standvastig op en vielen daarna in gesloten slagorde op hen aan. Ze dreven hen snel op de vlucht. Er vielen 1500 doden, zowel uit de stad Utrecht zelf afkomstig als uit de voorsteden en de naburige dorpen. De rest sloeg op de vlucht en bracht zich in paniek binnen de stadsmuur in veiligheid".

De beschrijvers

Enkele latere historici waren van de woest -en bloedigheid van de slag kennelijk onder de indruk en besteedden er dan ook aandacht aan.
Jan Wagenaar was twee-en-een-halve eeuw geleden de beschrijver bij uitstek van onze Vaderlandse geschiedenis. Deze achttiende-eeuwer sprak van "een bloedig gevegt".
Willem Bilderdijk (de bekende vroeg-negentiende-eeuwse romanticus) ging een halve eeuw later eveneens in op deze bloedigheid. Hij meldde, dat de Hollanders verbitterd waren na een eerdere nederlaag. Zij waren, meldde hij, zo woest, dat stadhouder Lalaing, de opperbevelhebber, "een toovenaar had moeten zijn om het te verliezen [van de inwoners van Utrecht.]".
Modernere geschiedschrijvers noemden eveneens de slag bij Westbroek. Zij deden dat dan in het kader van hun bredere beschrijvingen van de late middeleeuwen in de Nederlanden.
De twintigste-eeuwse Amsterdamse historicus en mediëvist Zilverberg wees op een humaan aspect bij de door Bilderdijk nog als buiten-zinnig agressief beschreven Hollanders: "Een fijngevoelig trekje bij de plunderaars [van Westbroek] was dat zij kraam- en sterfkamers spaarden."
Ook H.P.H. Jansen gaf in zijn "Hoekse en Kabeljauwse Twisten" uitgebreid aandacht aan de slag. Deze bekende en veel te vroeg overleden Leidse hoogleraar en middeleeuwenkenner nam in de jaren zestig zelfs expliciet delen van het verhaal van de slag uit de hiervoor genoemde "Jaarboeken" op in zijn eigen verhaal.

Tot slot

Uit het voorgaande blijkt wel, dat het verhaal van de slag bij Westbroek nogal wat keren werd (na)verteld door de tijdgenoot en door latere historici. Dat gebeurde echter altijd in het grotere kader van de late middeleeuwen in de Nederlanden.

Het zou dus onverstandig zijn het bloedige treffen bij Westbroek slechts vanuit Westbroeks perspectief te bezien of alleen ter verklaring van de schilderingen in de Westbroekse kerk. Lokale geschiedenis kan nooit een doel op zichzelf zijn, evenmin als de 'grote geschiedenis' ooit kan bestaan zonder de plaatselijke. Juist de combinatie is zo aardig.

A. Doedens

Literatuur

Jansen, H.P.H.: Hoekse en Kabeljauwse Twisten, Bussum, 1966.
Molinet, J.: Chroniques. (Ed. Buchon). Vijf delen, Parijs, 1827/8.
Samaran, C. en Garand, M.C., ed.: Thomas Basin. Histoire de Louis XI, Parijs, 1972.
Schaik, W. van (red.), Adema, Mzn., N., Doedens, A., en Koen, D.T.: Boeren, Soldaten en Heiligen. Ontginning, Krijgsgewoel en Kerk tussen Utrecht en het Gooi, Groenekan - Stichting Brigida -, 1996.
Tenhaeff, N.B.: Bisschop David van Bourgondië en zijn stad, Utrecht, 1920.
Tydeman, H.W. ed.: Geschiedenissen des Vaderlands door Mr. W. Bilderdijk, Amsterdam, 1833.
Wagenaar, J.: Vaderlandsche Historie. (IV), Amsterdam, 1750.
Zilverberg, S.B.J.: De Stichtse Burgeroorlog. Rebellie en reactie in het vijftiende eeuwse Utrecht, Zutphen, 1978.

Historische Vereniging Maartensdijk

De Historische Vereniging Maartensdijk is opgericht tijdens de oprichtingsvergadering die werd gehouden op 7 oktober 1987 in het Dorpshuis "De Groene Daan" in Groenekan.

De vereniging stelt zich ten doel het bevorderen van de belangstelling voor en zo mogelijk het onderzoeken van de geschiedenis van Maartensdijk en omstreken. De vereniging streeft dit doel na zonder winstoogmerk.

Bestuur
J.H.W. Hermsen, Veldlaan 5, 3737 AM Groenekan, voorzitter, tel.(0346) 21 15 41.
A.E.Zoetebier-Kluyver, Vijverlaan 2, 3737 RH Groenekan, secretaris, tel.(0346) 21 12 48.
R.J. Tiessen, Spoorlaan 82, 3739 KG Hollandsche Rading, penningmeester, tel.(053) 577 15 33.
E. Both-Voskuil, Merellaan 49, 3738 ED Maartensdijk, tel. (0346) 21 22 48.
M.L. de Raadt-Nolst Trenité, Kerkdijk 51, 3615 BB Westbroek, tel.(0346) 28 14 69.
W. Verwer, Kometenlaan 6, 3738 XC Maartensdijk, tel.(0346) 21 19 20.
J.H. Vos, Maertensplein 60, 3738 GL Maartensdijk.

De contributie bedraagt *f* 30,– per jaar.
Het verenigingsjaar loopt van 1 januari tot en met 31 december.
Voor informatie over en opgave als lid van de Historische Vereniging kan men zich wenden tot de secretaris.

Het gironummer van de Historische Vereniging is: 4400774 t.n.v. Historische Vereniging Maartensdijk.

St. Maerten is het tijdschrift van de Historische Vereniging
Nov. '97 no. 16, achtste jaargang.

Redactie
L.A.M. Fijen, Gruttolaan 3, 3738 EV Maartensdijk, tel. (0346)21 39 45 (eindredactie).

Grafische verzorging en lay-out
J.C. van Hoffen.

© 1997 Niets uit dit tijdschrift mag worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Historische Vereniging Maartensdijk.